

ЛОКТЄВ

Вадим Михайлович —
академік НАН України

ВРАЖАЮЧИЙ ПОЛІМАТИЗМ

До 90-річчя Івана Дзюба

16 березня виповнюється 90 років унікальній багатогранній особистості сучасної України — знаному фізику-теоретику, відомому перекладачу, поліглоту, дипломату, лауреату Державної премії України в галузі науки і техніки (1990), лауреату премії імені Максима Рильського (2005), кавалеру ордена Вранішнього Сонця (2006), члену Національної спілки письменників України, співробітнику Інституту фізики НАН України (1960–1966) та Інституту теоретичної фізики ім. М.М. Боголюбова НАН України (1966–1992), першому голові Вищої атестаційної комісії України (1992–1996), раднику з питань науки та освіти в Посольстві України в Японії (2001–2003), доктору фізико-математичних наук (1977) Івану Петровичу Дзюбу.

The road to wisdom. Well it's plain
And simple to express:
Err and err, and err again
But less and less, and less...

Піт Хейн, вчений, поет (Данія)

Навіть з анотації очевидно, що статтю присвячено людині, яку без жодного перебільшення можна віднести до *поліматів*¹, або так званих *універсальних* постатей, а точніше — до того рідкісного прошарку людей, які наділені кількома різними талантами одночасно. У цьому випадку йдеться про фізика-теоретика, який за свої результати здобув найвищу наукову нагороду України; відомого літератора і мовознавця², якого відзначено престижною літературною премією за низку перекладів художніх творів з японської мови; знаного дипломата, єдиного українця, нагородженого третьою за значущістю відзнакою Японії

Іван Петрович Дзюб

¹ Полімат (від грецьк. πολυ — «багато» і μαθης — «заняття») — людина, чия діяльність охоплює значну кількість різних предметних галузей. У свою чергу, поліматизм — енциклопедичність чи інтелектуальні здібності, що не обмежуються однією цариною знань.

² Мовознавець, тобто *знавець мов*, тут вжито в прямому сенсі, оскільки навіть сам Іван Петрович вагався, коли його питали, скількома мовами він насправді володіє. Ба більше, коли до нього зверталися з проханням щось написати або сказати будь-якою мовою, яку він раніше не використовував, йому зазвичай вистачало лічених годин, щоб підготуватися і задовольнити запит.

за популяризацію японської культури і науки в Україні. Писати про нього мала б людина, яка хоч трошки розуміється на питаннях, які для Івана Петровича є природними і гармонійно в ньому уживаються. Навряд чи це посильне для мене завдання. Тому обираю найпростіший спосіб написання нарису про ювіляра — хронологічний.

Наукова діяльність. Пропозиція розповісти про Івана Петровича Дзюба, яку висловив Анатолій Глібович Загородній, була для мене і несподіваною, і водночас зрозумілою. Більш як 20 років ми з Іваном Петровичем працювали в одному відділі, очолюваному Олександром Сергійовичем Давидовим, хоча й не мали прямих наукових стосунків, а тим більше спільних публікацій. Однак наше спілкування було мало не щоденним, і я надзвичайно багато дізнався від нього і про справжню історію України, яку в українських радянських школах тоді не викладали, і про довоєнне життя у Західній Україні, і про її перебування «під советами», і про роки опору радянській окупації, про який ми, піонери й комсомольці, по суті нічого не знали, хоча про Степана Бандеру (тоді говорили «Бендеру») чули як про негідника і ворога українців, і про багато чого іншого. Наприклад, про справжню українську культуру загалом і літературне мистецтво зокрема, які він чудово знав, періодично кажучи мені, абсолютно радянській за вихованням і поглядами людині, типовому «совку», що росіяни завжди нищили українську культуру, чого я не тільки не міг усвідомити або зрозуміти, а й спочатку просто відкидав. І коли одного разу почув від нього відомі тепер слова (як пізніше дізнався — Володимира Винниченка), що *«будь-який російський демократ закінчується там, де починається українське питання»*, спочатку подумав: «Що він верзе? Хіба подібні проблеми існують у нашій країні?».

При цьому так сталося, що мені випала честь як завідувачу відділу приблизно три роки працювати формальним керівником Івана Петровича перед його переходом на іншу — державну — посаду, але я завжди ставився до нього як до старшого, значно мудрішого за мене і над-

звичайно висококваліфікованого колеги. Втім, це так і було. Причому він був носієм близької мені життєвої філософії, як я її уявляв і наразі уявляю (не виключено, помилково), глибинний смисл якої зашифровано в словах, винесених в епіграф. Іван Петрович унікав не помилок, які, можливо, траплялися, а їхнього повторення, і це відчувалося, оскільки він аналізував кожний крок, кожну думку, кожне сказане слово, а також і поведінку та наміри людей, які його оточували.

Додам також, що на своєму, вже, гай-гай, некороткому, земному шляху мені довелося зустрітися і навіть контактувати з багатьма людьми, серед яких було чимало суперталановитих, оригінальних і неординарних особистостей. І зазвичай (хоча й не завжди) їх можна було віднести до якоїсь групи, тобто зіставити з кимось іншим. Але це жодною мірою не стосується Івана Петровича Дзюба. Напевно, є люди, яких природа створює в індивідуальному порядку, так би мовити «штучно». Як мені здається, до них і належить Іван Петрович.

Народився він 16 березня 1934 р. у відомому з XIV ст. (польському між 1918 і 1939 роками) селі Сопошин³, розташованому за 25 км на північ від Львова і в 35 км від сучасного українсько-польського кордону, на роздоріжжі міжнародних автошляхів на Польщу.

Географічно цей край належить до помірного кліматичного поясу, вирізняється геологічним, а також рослинним і тваринним різноманіттям, там проходить головний європейський вододіл. До того ж це древня межа земель князівств Червоної Русі — Галичини і Волині. Зрозуміло, що така близькість до Європи і відсутність ідеологічного тиску в до-радянській Львівщині, на теренах якої Іван Дзюб провів роки свого дитинства, не могли, як мені здається, не позначитися на формуван-

³ Як можна дізнатися з експозиції невеликого місцевого краєзнавчого музею, найбільш знаними людьми, які народилися у цьому селі, є науковець і перекладач Іван Дзюб, польський композитор і педагог Станіслав Нев'ядомський, а також народний депутат України V і VI скликань (2006–2012) Володимир В'язівський.

ні у нього зародків вільнолюбства і вільнодумства, відсутності у зрілому віці соціалістичних ілюзій, а також на визріванні уявлень про світ як надзвичайно гармонічний і розвинутий, але й складний, в якому мають мирно уживатися різні народи. Вже тоді, у шкільні роки, він без знань граматики та правописів міг доволі вільно розмовляти кількома східноєвропейськими мовами, а у школі вивчав німецьку.

Незважаючи на такий цінний інтелектуальний багаж, для занять у подальшому житті Іван Дзюб обрав не філологію чи якусь гуманітарну сферу, а вивчення природи, закінчивши в 1956 р. фізичний факультет Львівського державного університету. Після отримання диплому він став аспірантом створеного у тому самому році Об'єднаного інституту ядерних досліджень у підмосковному місті Дубна, де й підготував під керівництвом академіка М.М. Боголюбова, якого по праву вважає своїм науковим учителем, кандидатську дисертацію «Резонансне випромінювання, поглинання та розсіяння γ -квантів ядрами кристалів». Однак захистив її Іван Петрович у Києві в грудні 1962 р. на засіданні об'єднаної вченої ради Інституту фізики, Інституту фізики напівпровідників та Інституту металофізики АН УРСР, оскільки ще двома роками раніше став співробітником Інституту фізики. Тому не буде помилкою сказати, що принаймні частина його дисертаційних результатів отримана у цьому інституті.

На цей період (до 1966 р.) припадають його дослідження, виконані переважно у співавторстві з одним із найближчих учнів О.С. Давидова, лауреатом Ленінської премії, доктором фізико-математичних наук Андрієм Федоровичем Лубченком. Здебільшого вони були присвячені теорії ефекту Мессбауера на домішкових центрах різних твердотільних середовищ, поглинанню світла ідеальними і неідеальними (з різного роду дефектами) кристалами, розсіянню повільних нейтронів у газах, рідинах та періодичних кристалічних ґратках, що можуть містити дефекти. Серед цих результатів І.П. Дзюба слід відзначити з'ясування впливу обертальних станів кожної молекули

на процес розсіяння нейтронів довільним молекулярним газом, що взагалі було зроблено вперше. В ті роки це були актуальні задачі, якими займалися в багатьох фізичних установах, і роботи І.П. Дзюба були практично всюди добре відомими, а результати визнавалися як важливі й цікаві. Тим більше, що Іван Петрович опанував новий для того часу, запропонований його вчителем, формалізм так званих двочасових функцій Гріна, у знанні яких серед київських фізиків-теоретиків він був, мабуть, найбільш грамотним і вмілим.

Тому й не дивно, що коли в 1966 р. в Києві учень М.М. Боголюбова Віталій Петрович Шелест, майбутній член-кореспондент АН УРСР, обраний у віці 29 років, організував перший в Україні і другий у СРСР виключно теоретичний інститут (нині — імені М.М. Боголюбова), Іван Петрович став одним із двох співробітників Інституту фізики АН УРСР (другий — А.Ф. Лубченко), яких О.С. Давидов запросив із собою у відділ теорії ядра, який він очолив у новоствореній установі, орієнтованій на вивчення лише найбільш фундаментальних і глибоких проблем фізики, хоча обидва запрошених фізики-теоретики безпосередньо ядерними проблемами не займалися. Так в Інституті теоретичної фізики виник і почав розвиватися напрям, мабуть, дещо «приземлений» порівняно з квантовою електродинамікою, теорією елементарних частинок високих енергій чи астрофізикою, — фізика елементарних збуджень у кристалах, а фактично — теорія твердого тіла (пізніше до нього додалися фізика нелінійних явищ і біофізика).

Слід зауважити, що науковий авторитет завідувача цього відділу був настільки високим, що в спільноті київських теоретиків навіть подейкували, що він чи не єдиний (насправді це було не зовсім так), кого знають і визнають у Москві (тоді вона відігравала роль «Сонця» у «планетарній» системі радянської науки). Через це й найближчі «тіла», що «оберталися» навколо О.С. Давидова, набували певного блиску, ставали краще помітними та відомими в його променях. Але, наскільки можу судити, Івану Петровичу таке «підсвічування» було

непотрібним, оскільки він мав своє коло інтересів, яке О.С. Давидова мало хвилювало. При цьому І.П. Дзюб у своїй діяльності дотримувався принципу робити те, чого не роблять або не спроможні робити інші.

Так, у поле його зору потрапили змішані магнітні, а точніше антиферомагнітні кристали, вплив на магнітну структуру і фізичні властивості яких домішкових атомів був своєрідним і тоді не зовсім зрозумілим. Як вважалося, це зумовлено різною, заданою експериментально, кількістю домішок (їхньою концентрацією c) — від 0 (чистий, або ідеальний, кристал-матриця) до 1 (також ідеальний кристал, проте «домішковий», тобто складений виключно з домішкових атомів). Але головне полягало в тому, що весь цей діапазон неможливо було описати з єдиних позицій. Якщо область $c \ll 1$ непогано розраховувалася на основі так званого однодомішкового наближення, то зростання концентрації до величин $\sim 30\text{--}50\%$ вимагало зовсім іншого підходу, оскільки домішки у кристалічній ґратці починали розташовуватися все ближче одна до одної, аж до утворення кластерів, кількість і структури яких були різними. Втім, і першу, і другу можна було доволі непогано оцінювати за допомогою теорії ймовірностей.

Це важливо, оскільки, коли на такій неупорядкованій системі, яка втратила трансляційну інваріантність і в просторі якої порушується закон збереження імпульсу, розсіюються різні частинки, скажімо повільні нейтрони, спектри такого розсіяння, а також її різні фізичні властивості, по-перше, залежать від згаданого кластерного розподілу, а по-друге, з них можна добути інформацію про реальну структуру неідеального зразка, яка, у свою чергу, виявляється динамічною, бо змінюється і визначається величиною c .

Іван Петрович розібрався в цій непростій проблемі і побудував оригінальну теорію, предметно довівши, що вона не лише якісно, а й у разі високих c кількісно описує цілу низку спостережуваних в експериментах змішаних магнітних систем типу $\text{Mn}_c\text{Co}_{1-c}\text{F}_2$ або $\text{KMn}_c\text{Co}_{1-c}\text{F}_3$, які за їхньою структурою без

далекого спінового порядку можна віднести до твердих розчинів.

Не буде перебільшенням стверджувати, що всі такі досить різні фізичні ситуації вперше всебічно було досліджено в роботах Івана Петровича, до яких він залучив і свого учня Володимира Кочмарського. Саме ця проблематика становила основу докторської дисертації «Динаміка неупорядкованих кристалів та непружне розсіяння повільних нейтронів», яку І.П. Дзюб захистив в Інституті теоретичної фізики в 1977 р., а пізніше відповідні піонерські результати значно збагатили цикл визнаних у науковому світі досліджень групи українських фізиків, разом з якими він у 1990 р. здобув Державну премію України в галузі науки і техніки.

Наприкінці 1970-х — на початку 1980-х років Іван Петрович зацікавився нелінійними задачами, які привертати увагу багатьох теоретиків та експериментаторів через те, що поступово ставало все більш очевидним: лінійні задачі фізики певною мірою себе вичерпали, і актуальним стає розв'язання таких проблем, коли та чи інша взаємодія не може розглядатися як відносно мале збурення⁴. Як наслідок, теорія збурень виявляється незастосовною і практично завжди доводиться мати справу з нелінійними рівняннями математичної фізики та їхніми точними розв'язками, які здобули загальну назву *солітони*.

Саме пошуком солітонів на прикладі спінових ланцюжків займався Іван Петрович разом зі своїм аспірантом Юрієм Зеровим і співробітником нашого відділу С.І. Дудкіним. Зокрема, вони знайшли нелінійні, або солітонні, збудження в лінійному ланцюжку дворівневих систем, які просто моделюються операторними спіновими змінними, розраховали солітонний рух у ланцюжках з феромагнітним впорядкуванням, що виникає під дією магнітного поля, чим пояснили деякі експериментальні факти, виявлені при вивченні динамічних солітонів в одновимірному феромагнетикі CsNiF_3 , який перебуває у зо-

⁴ Зокрема, існують явища — формування зв'язаних станів частинок, надпровідності, конфайнменту тощо, які неможливо обчислити в жодному порядку теорії збурень, що було відомо і раніше.

внішньому магнітному полі. Ці результати були новими і несподіваними, а І.П. Дзюб став помітною фігурою серед «нелінійників».

Скоріше за все, ці актуальні дослідження продовжувалися б, якби на початку 1992 р. раптово для всіх нас — колег Івана Петровича по відділу та інституту — не пролунала як грім з ясного неба звістка, що Іван Петрович залишає Інститут теоретичної фізики і переходить на державну службу, причому неабиякого рівня — очільником Вищої атестаційної комісії (ВАК) України, центрального органу виконавчої влади, підпорядкованого Кабінету Міністрів України. Це було щось зі сфери ненаукової фантастики, оскільки докторів наук в Україні було якщо не сотні, то десятки тисяч, і вибір серед цієї кількості саме І.П. Дзюба здавався як мінімум загадковим і навіть містичним. Ходили чутки, що коли першому Президенту України Л.М. Кравчуку принесли на підпис проєкт указу про створення ВАК і прізвища кількох можливих претендентів на посаду її голови, він вибрав з них саме І.П. Дзюба, позаяк вони були однолітками, народилися в довоєнній Польщі і росли практично поряд — на Волині. Таке пояснення не виглядає штучним і схоже на правду, а от чому і як або завдяки кому ім'я Івана Петровича потрапило у шорт-ліст кандидатів, принаймні мені невідомо.

Як би там не було, Іван Петрович дав згоду, чим кардинально змінив рід своїх занять, ставши організатором науки і чиновником, і тим самим увійшов до історії незалежної України як перший голова ВАК України. Відтепер його обов'язки полягали у створенні в Україні інституції, яка опікується атестацією наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. Не знаю причин, чому І.П. Дзюб не зупинився на європейській моделі, в якій захисти відбуваються на місцях, тобто в наукових установах або університетах, де й видаються дипломи, а обрав для вже вільної України фактично радянську модель спеціалізованих вчених рад, кодування назв наукових спеціальностей, за якими захищають кандидатські й докторські дисертації, централізовану, тобто від імені держави, видачу відповідних дипло-

мів тощо. Гадаю, не дозволили, оскільки знаю, як важко пробиваються і втілюються в життя навіть найменші зміни у нашому науковому господарстві, як важко сприймає нововведення наша наукова спільнота. Бачу навіть парадокс: науковці «всередині» своєї фахової діяльності шукають нове, невідоме, прагнуть бути новаторами, а «зовні» її чомусь виявляються консерваторами, не сприймаючи нове й прогресивне. Мабуть, саме тому Іван Петрович будував і зрештою побудував українську ВАК, яка мало чим відрізнялася від тієї, що існувала в Москві за часів СРСР.

ВАК України також формувала і забезпечувала реалізацію державної політики щодо розвитку наукового потенціалу країни, враховуючи світові тенденції; формулювала єдині вимоги до рівня наукової кваліфікації здобувачів наукових ступенів і звань; координувала роботу науково-дослідних організацій у галузі атестації наукових і науково-педагогічних кадрів. Вона була створена і нормально працювала під керівництвом І.П. Дзюба, аж поки влітку 1994 р. Україна не обрала нового президента, передвиборча програма якого містила такі формулювання: повне виключення *націоналізму*, повна рівноправність *усіх* народів України, а також широка політична та економічна *інтеграція* з Росією. Цього було цілком достатньо, аби кравчуківські кадри, особливо патріотичного духу, можна сказати налаштовані на національне відродження України, виявилися непотрібними, і невдовзі, у 1996 р., І.П. Дзюба відправили у відставку⁵, але в науку він уже не повернувся.

Додам, що менше ніж за рік після обрання президентом України В.Ф. Януковича його указом було ліквідовано створену І.П. Дзюбом ВАК, а її функції з 2013 р. покладено на Мі-

⁵ Доречно нагадати, що успішна наукова кар'єра не позбавила Івана Петровича проукраїнських поглядів і громадянського ставлення до численних репресій проти представників національного руху з боку влади. У 1967 р. він разом з однодумцями з наукових та мистецьких кіл підписав протестного листа з цього приводу до ЦК КПРС. Свою частку покарання він отримав у вигляді 20-річної заборони на участь у зарубіжних конференціях та виїзд у закордонні відрядження. Таких людей у СРСР називали «невиїзними».

ністерство освіти і науки України, яке наразі продовжує творити систему атестації, частину якої нарешті передано «на місця», у відання наукових установ або університетів, де тепер захищаються, як на Заході, дисертації на здобуття освітнього(!) рівня доктора філософії (PhD) з певних наук. Там же й виписують відповідні дипломи. Останні тією чи іншою мірою вважаються еквівалентними кандидатським, а от докторські захисти поки що відбуваються за старими правилами.

Попри сумний фінал більш як 20-річного існування в Україні ВАК, можна говорити про ще один таланти І.П. Дзюба, який зазвичай не згадується, а саме: таланти наукового організатора, який «з нуля» побудував цілу структуру, внесок діяльності якої у розбудову науки в Україні важко переоцінити.

Літературна творчість. Навряд чи серед читачів знайдеться той, хто звернув увагу на вік, у якому Іван Петрович став доктором наук. Йому було 43 — це десь на 7–10 років більше, ніж у середньому вік теоретика його класу, який у 70-ті — 80-ті роки отримував докторський диплом. Виникає питання: «Чому?», яке має дуже просту відповідь. Велику частину своєї творчої діяльності Іван Петрович витрачав на зовсім інші справи — він професійно займався перекладацькою роботою, в якій також досяг завидних висот.

Інтересу І.П. Дзюба до мов можна лише дивуватися. Він розповідав, що коли в 1951 р. вступив до Львівського університету, постало питання: яку іноземну мову вивчати? Вже тоді було зрозуміло, що вся література з фізики виходить англійською, а в школі, як уже зазначалося, він вивчав німецьку. Тому він самотужки взявся за англійську, щодня читав адаптовані книжки, виписував незнайому лексику. Десь через рік подивився у свій записничок, і виявилося, що знає десятки тисяч слів! Тим самим він відчув, що в принципі мову можна вивчити самому. Про розмовну англійську тоді не йшлося. Така нагода випала набагато пізніше, коли Іван Петрович працював в Інституті фізики, куди інколи приїжджали іноземні вчені і потрібно було з ними спілкуватися на фахові теми.

Це не був початок, оскільки ще в університеті І.П. Дзюб читав англійську класику в оригіналі. Однак він на цьому не зупинився і почав вивчати французьку мову, помітивши, що вона дуже близька до англійської. А звідти вже було недалеко й до інших романських мов — італійської, іспанської. Навчаючись в аспірантурі в Москві, для розваги він читав у бібліотеці граматики різних мов. Перейшов на скандинавські, захопився шведською, ознайомився трошки з данською, а потім і з гінді, бенгалі. За його свідченням, мови було опановувати надзвичайно легко. А коли він приїхав до Києва, відлига 60-х завела його в переклад. Зокрема, він вирішив написати до журналу «Всесвіт» листа, що знає кілька мов і просить редакцію дати йому щось на переклад. Чекав, але нічого не прислали, і тоді він сам відніс до видавництва «Веселка» перекладене з італійської оповідання Джанні Родарі. Потім переклав його казки, а між ними — повісті кубинської письменниці Флори Басульто «Дівчинка під трьома прапорами». Але, як зізнавався Іван Петрович, робити кар'єру на перекладах з європейських мов йому було не цікаво, він прагнув чогось нового. І одного разу він звернув увагу на японські ієрогліфи, в структурі яких захотів розібратися. З цього приводу його донька Ольга якось розповідала, що доленосним для Івана Петровича стало знайомство з японським есперантистом Кеєм Курсу, який перекладав японською твори українських письменників. У вивченні японської мови І.П. Дзюб вважає його своїм сенсеєм⁶. Саме від нього Іван Петрович отримав збірку оповідань японських письменників і такі рідкісні на той час словники, і саме Кей Курсу надихнув молодого перекладача вивчати японську. Це звучить неймовірно, але цю мову він теж вивчив самостійно, за допомогою підручників і практично без спілкування з «живими» японцями.

Кей Курсу прислав до Києва збірку оповідань авторів — лауреатів премії Акутагави для літераторів-початківців, серед яких І.П. Дзюб

⁶ Сенсей — шанобливе японське звертання до наставників, учителів, лікарів і загалом людей, старших за віком чи вищих за становищем.

вибрав для перекладу оповідання Кендзабуро Ое, який років через 15 став нобелівським лауреатом. Наступне оповідання Кендзабуро Ое «Звір» Іван Петрович переклав для «Всесвіту», і можна сказати, що з 1967 р. розпочався «японський» ненауковий період у житті фізика-теоретика, який продовжується й дотепер і охоплює переклади творів Ясунарі Кавабати, Кобо Абе, Харуки Мураками, Мурасакі Сікібу, Морію Кіти та багатьох інших письменників. Нові книжки у перекладі І.П. Дзюба виходили друком і в 2018, і в 2020, і в 2022 роках.

Слід також сказати, що переклади дуже невтомна праця, а деякі книжки забирають місяці і потребують щоденної праці. Отже, не дивно, що наукова робота гальмувалася і публікація результатів відбувалася не так швидко. А от коли Іван Петрович звільнився з ВАК і припинив наукову діяльність, часу стало більше, і в другій половині 1990-х років він інтенсивно зайнявся перекладом економічної літератури з англійської, переклавши п'ять великих монографій, зокрема «Аналіз державної політики» Леслі А. Пала та майже 700-сторінкову «Економічну теорію в ретроспективі» М. Блауга. Ці книги викликали великий інтерес і стали підручниками для молодих економістів. Скажу більше: як розповідав сам Іван Петрович, він зумів розібратися у деяких питаннях теоретичної економіки, в якій знайшов певні паралелі з теоретичною фізикою, що й зробило український переклад більш науково обґрунтованим і неформальним.

Якщо оцінювати його перекладацьку діяльність загалом, то не буде перебільшенням сказати, що в особі Івана Петровича Україна має одного з найкращих перекладачів, а з його перекладів з японської можна скласти цілу бібліотеку. Не дарма його було обрано до Національної спілки письменників України та відзначено премією імені Максима Рильського. Гадаю, що серед лауреатів цієї премії і загалом серед перекладачів з японської навряд чи є ще хтось з фізичною освітою, тим більше визнаний науковою спільнотою як відомий дослідник.

Дипломатична робота. Про неї я знаю мало, оскільки після того, як Іван Петрович перей-

шов на роботу до ВАК, ми рідко з ним спілкувалися. Проте відомо, що в роки горбачовської перебудови Товариство японсько-радянської дружби запропонувало йому прочитати представникам японської інтелігенції лекцію про Академію наук (щоправда, не знаю, яка саме академія — СРСР або УРСР — малася на увазі). Тут якраз відіграв роль його фах, оскільки інших вчених, які б знали японську, Товариство не знайшло. При цьому з'ясувалася неочікувана приємна деталь — Товариством з боку Японії керував відомий професор-фізик, який добре знав М.М. Боголюбова, тому йому було про що поговорити з І.П. Дзюбом.

Ось так, деякою мірою випадково, І.П. Дзюб потрапив до Японії, де провів кілька днів. Його возили країною за програмою, складеною з урахуванням побажань гостя. Він зустрічався з письменниками, фізиками, заводив цікаві й корисні знайомства. Напевно, завдяки цим контактам пізніше Іван Петрович отримав пропозицію стати дипломатом і поїхати на роботу в Японію, де в 2001—2003 рр. він був радником з науки та освіти Посольства України в Японії. І очевидно, що працював він дуже добре, оскільки Японія відзначила його діяльність високою державною нагородою.

Іван Петрович дуже полюбив цю країну, захоплено розповідав про Токіо, швидкісні поїзди, гору Фудзі. Йому також подобалося Кіото, тамтешні храми, а от Хіросіма жахливо вразила, коли він побачив тінь людини на камені, покручену ядерним вибухом металеву арматуру та інші сліди трагедії.

Особисті враження. Звісно, мої враження стосуються часу, коли Іван Петрович працював в Інституті теоретичної фізики, де я спостерігав його на семінарах, в різних обговореннях, іноді спілкувався на вулиці, в автобусі, але сказати, що добре знав, не можу. Він був скоріше інтровертом, інколи виявляв недовіру, схожу на підозрілість, був замкнутим, неохоче йшов на контакт. Тим більше, що, як подекуди, Іван Петрович заступився за В. Чорновола, і такі слова на свою адресу, не виключено, він міг сприймати як прояв певного негативного ставлення. Я ж подробиць не знав і оцінював

його лише як чудового фізика, з яким цікаво дискутувати, сперечатися, доброзичливу людину, чий потенціал як співрозмовника був незмінно притягальним.

Пам'ятаю його характерну ходу коридором від ліфта до кабінету, неквапливу, трошки перевальцем, чую негучний голос, нешвидко мову без різного словесного сміття. Незважаючи на простоту поведінки і вроджену природність, Іван Петрович знав собі ціну, тому без усяких комплексів міг захоплено і високо оцінювати роботи інших авторів. Цей ступінь внутрішньої свободи дозволяв йому займатися немодними задачами і отримувати зовсім нетривіальні результати. Про його колосальну літературну роботу в інституті практично нічого не знали, оскільки Іван Петрович про неї не згадував, а всі обов'язки наукового співробітника виконував вчасно і без затримок.

Маю сказати, що в роки перебудови і гласності ми всі багато уваги приділяли політичним дебатам, у яких Іван Петрович участі не брав, оскільки дуже цінував час. В розмовах *tête-à-tête* він міг сказати щось гостре або навести маловідомий факт, але в нескінчених

суперечках або мовчав, або просто ігнорував їх. Однак, попри всю свою терплячість, у принципових питаннях він був безкомпромісним і дотримувався твердих переконань людини з виключно українським менталітетом.

Отже, читач навряд чи здивується, якщо я закінчу тим, що Іван Петрович, якому в березні виповнюється 90 років, залишається в моїй пам'яті як людина, в якій за цілком звичайною зовнішністю і злегка невитонченими манерами ховається букет рідкісних талантів справжнього полімата, величезний інтелект і неймовірні знання (не лише незліченної множини мов), делікатність, моральність, воля і неодмінне дотримання принципів свободи та незалежності. Роботу поруч з ним та наше спілкування розглядаю як подарунок долі.

Від імені відділу, якому він віддав чверть століття, зичу ювілярові нових перекладів і виконання всього того, що він сам захоче ще зробити, оскільки, як свідчить його досить довге, сповнене подіями життя, все, за що він береться, у нього блискуче виходить.

Слава Україні, яка народжує, виховує і шає таких своїх громадян!

Vadim M. Loktev

Bogolyubov Institute for Theoretical Physics National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0673-4174>

AMAZING POLYMATH

To 90th anniversary of Ivan Dzyub

March 16 marks the 90th anniversary of a unique multifaceted personality of contemporary Ukraine — a well-known theoretical physicist, a famous translator, a polyglot, a diplomat, a laureate of the State Prize of Ukraine in the field of science and technology (1990), a laureate of the Maksym Rylsky Prize (2005), a recipient of the Order of the Rising Sun (2006), a member of the National Union of Writers of Ukraine, an employee of the Institute of Physics of the NAS of Ukraine (1960–1966) and the Bogolyubov Institute for Theoretical Physics of the NAS of Ukraine (1966–1992), the first chairman of the Higher Attestation Commission of Ukraine (1992–1996), adviser on science and education at the Embassy of Ukraine in Japan (2001–2003), doctor of physical and mathematical sciences (1977) Ivan P. Dzyub.

Cite this article: Loktev V.M. Amazing polymath. To 90th anniversary of Ivan Dzyub. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2024. (3): 107–114. <https://doi.org/10.15407/visn2024.03.107>